

Grammatiske oplysninger i Den Danske Ordbog

Abstract. The Danish Dictionary contains a variety of grammatical information. The primary focus is here on syntax and the more than 25,000 valency patterns and notes on auxiliary verb and constructional information given in the dictionary. The considerations underlying the notational practice are expounded, with particular attention being devoted to the lexicographically tricky cases, and finally some possible directions for future development are suggested.

Den Danske Ordbog (DDO) begyndte at udkomme i november 2003 efter at have været undervejs i mere end 10 år. Den bliver på i alt seks bind og beskriver det danske sprog af i dag, dvs. fra ca. 1950 og frem til nutiden. Ordbogen bygger især på systematiske undersøgelser i et elektronisk tekstkorpus der dækker perioden 1983-1992, men redaktionen har også brugt andet empirisk materiale, især til dokumentation af perioden fra 1992 til i dag. Der er bl.a. tale om indsendte iagttagelser fra et korpus af meddelere (de såkaldte spORDhunde) og omsøgning på internettet og i større avisdatabaser.

Ordbogen er lagt an som en bred og generel ordbog der henvender sig både til fagfolk og til almindelige brugere uden særlige sproglige forudsætninger. Den skal kunne bruges både til reception og til produktion; den skal være deskriptiv (det fremgår af den store vægt der er lagt på brugen af autentisk, empirisk materiale), men også vejledende med hensyn til retskrivning og hensigtsmæssig sprogbrug. Grammatiske oplysninger – som er emnet for denne artikel – er netop vigtige for den der skal bruge ordbogen ved produktion af sprog.

Vi vil først kort gennemgå de forskellige typer af grammatiske oplysninger der bringes i ordbogen, og dernæst gå i detaljer med konstruktionsoplysninger, i særdeleshed verbernes konstruktion, valens, herunder valg af hjælpeverbum. Vi vil også berøre konstruktionsoplysninger ved andre ordklasser, især substantiver og adjektiver. I den forbindelse kommer vi også ind på de vanskelige tilfælde og på de overvejelser vi har gjort os, om hvordan oplysningerne bedst præsenteres, hvor detaljerede de skal være, og hvordan vi forholder os til sprogbrug der ligger uden for den traditionelle skriftsprogsnorm.

Afslutningsvis vil vi skue lidt fremad og antyde hvordan denne type oplysninger kan tænkes præsenteret i en elektronisk version af ordbogen, hvor man ikke vil være bundet af den traditionelle bogform med spalter side op og side ned.

Hvilke typer grammatiske oplysninger indeholder DDO?

I DDO gives oplysninger om fleksion, genus, valens ved verber, og ved andre ordklasser kan gives valenslignende oplysninger samt andre oplysninger af grammatisk art.

En væsentlig type oplysning er fleksion og genus (ved substantiver). Disse oplysninger gives på traditionel vis i artiklens hoved, men bliver ofte genoptaget og kommenteret i en kantet parentes længere nede i artiklen, nemlig hvis særlige forhold gør sig gældende i forbindelse med visse betydninger og anvendelser. Det kan fx være en betydning der ikke findes i pluralis (*hud*, bet. 1), eller en betydning der oftest realiseres i præteritum participium (*bebygge*):

hud sb. fk.

-en, -er, -erne

1 lagdelt, beskyttende væv der udgør den ydre overflade på kroppen hos mennesker og dyr; [uden pl.] □ *Fede cremer og kosmetik kan medvirke til at lukke hudens porer* Helse86

2 det afflåede skind af et større dyr, brugt som materiale til videre forarbejdning; [især i pl.] □ *Bedstefaderen var garver, faderen grosserer i huder og skind* JøThor88

...

bebygge vb.

-r, -de, -t

opføre bygninger på et område; [NGN bebygger NGT (med NGT); især i præet. ptc. brugt som adj.] □ *bebygget areal, (tæt) bebygget område*

□ *Garveriet ligger i et tæt bebygget kvarter* Pol87, *Området skal nu renoveres og bebygges med boliger* artik-erhv.89

AFL SUFF bebyggelse *sb.* **DIV DAN** overbebygget *adj.*, ubebygget *adj.*

Overordnet kan det siges at oplysningerne om fleksion følger Retskrivningsordbogen og således er normative, men de kan dog modificeres i deskriptiv retning hvis undersøgelser har vist at bestemte bøjningsformer er lavfrekvente eller helt fraværende, eller at der omvendt findes bøjningsformer som Retskrivningsordbogen ikke nævner (se nærmere om dette problem i Trap-Jensen 2002).

Notation

Verbernes konstruktionsmuligheder kaldes med et udtryk fra kemien for valens og udgøres af de led og ledtyper som et bestemt verbum kan knytte til sig. I DDO gives generelt valensoplysninger ved hvert eneste verbum og principielt også ved hver eneste betydning. Oplysningerne gives som formaliserede mønstre hvor verbet står i præsens, og hvor de konkrete led udfyldes af generelle mærkører som NGN, NGT, +STED, at+SÆTN:

Verber

NGN køber NGT

Hun køber en is

NGT bekymrer NGN

Resultatet af kampen bekymrer mig

NGN bor +STED. Jeg bor hos mine forældre

NGN siger at+SÆTN

Vi siger at det er blevet for dyrt

Substantiver og adjektiver

abonnet på NGT

Jeg er abonnent på Jyllands-Posten

acceptabel for NGN/NGT

Forslaget er ikke acceptabelt for hende

I visse tilfælde kan konstruktionsoplysningerne ikke gives i form af et formaliseret mønster men kræver en friere formulering af typen *især i nægtende sætninger* eller *bruges som subj.* I langt de fleste tilfælde er konstruktionsoplysningerne dog bragt som abstrakte mønstre, som – ofte, men langt fra altid – er eksemplificeret med konkrete eksempler eller citater. Oplysningerne er placeret på et centralt sted i artiklen, nemlig **efter** de semantiske oplysninger (betydning, synonyme, encyklopædisk stof) og **for** sprogbrugseksemplerne – og adskilt typografisk fra den

øvrige tekst og anbragt i kantedeparenteser:

kontakte vb.

-r, -de, -t

sætte sig i forbindelse med, fx telefonisk, skriftligt el. ved personlig henvendelse; **SYN** tage kontakt til/med; [NGN kontakter NGN/NGT]

□ *Min fysioterapeut rådede mig til at sygemelde mig og kontakte min egen læge Akt92*

...

Verbernes valens

De fleste af de konstruktionsoplysninger der bringes i ordbogen, knytter sig til ordklassen verber da valens i DDO er et obligatorisk element for hver enkelt betydning af et verbum. Eneste undtagelse fra denne regel er de tilfælde hvor en underbetydning har nøjagtig samme valens som overbetydningen. I dette ene tilfælde gentages mønsteret ikke, men kan aflæses under overbetydningen. Vi siger at valensoplysningen nedarves.

Den form hvori valensnotationen bringes, er formelle mønstre med verbet i præsens og de tilknyttede led udfyldt af generelle markører. Ledtyperne skrives med kapitæler for at markere at der ikke er tale om konkrete ord, men om abstrakte kategorier der først får konkret udfyldning ved brug i en given eller mulig sætning. Fig. 1 viser en oversigt over de mest almindelige ledtyper.

betegnelse	type
NGN	levende væsen
NGT	ikkelevende væsen
NGL	flere levende væsener
at+INF, at+SÆTN, at..., hv+SÆTN, REPLIK OSV.	komplementtype
+RETNING, +STED, +TIDSPUNKT, +TIDSRUM, +MÅDE, +GRAD, +ADVL OSV.	adverbielt led
+ADJ, +SB, +PRÆTPTC OSV.	bestemt ordklasse eller form
PLANTE, DYR, KØRETØJ OSV.	semantisk kategori

Fig. 1. Oversigt over valensnotation.

Den valgte notation er resultatet af forskellige afvejsninger. Man finder i andre ordbøger ofte en temmelig abstrakt og utilgængelig notation med vanskeligt forståelige koder der stiller krav om en vis grammatisk viden hos brugeren. Man kan finde koder som I for 'intransitiv' og T for 'transitiv', eller N for 'noun', V for 'verb', eller S for 'subjekt', V for 'verbal' og O for 'objekt', eller A, B, C for 'personer' og x, y, z for 'ting eller abstrakte fænomener'. En så formaliseret notationsmåde har naturligvis sine fordele, men den kan også være for svær at afkode for mange brugere. Tanken er jo at konstruktionsoplysningerne skal kunne bruges af almindelige mennesker og ikke kun være forbeholdt specialister. Det har været vigtigt at formen er så selvforklarende som muligt. Derfor anføres verbet i præsens, og de mest almindelige valensled repræsenteres ved størrelser der umiddelbart kan forstås ud fra dagligsproget, nemlig NGN og NGT osv. Det betyder forhåbentlig at et mønster både opfattes som den formaliserede oplysning det er, og samtidig er genkendeligt ved at minde om konkret sprog, sådan at man umiddelbart opfatter mønstret som en skabelon og kan bruge den til at konstruere den sætning man har brug for.

Enhver der har arbejdet med valensangivelser, ved at de kan være meget komplicerede hvis man

ønsker at redegøre for samtlige de valensbundne aktanter et verbum kan konstrueres med i en bestemt betydning. En helt udtømmende beskrivelse kan være nødvendig i fx sprogteknologiske sammenhænge, men i en trykt ordbog for almindelige brugere er man nødt til at bestræbe sig på enkelhed og klarhed. Derfor bringer DDO bare de mest almindelige og udbredte mønstre for en betydning, normalt en eller to, undertiden tre og allerhøjst fire forskellige mønstre, men ikke mere end det. Prøv selv at betragte følgende artikel:

sige vb.

-r, sagde, sagt; *se også* →sigende²

1 ytre ord el. sætninger vha. taleorganerne; omsætte en tanke el. følelse til et mundtligt udtryk; [NGN siger NGT/at+SÆTN /hv+SÆTN, NGN siger REPLIK, NGN siger NGT (om NGT/NGN) (til NGN), NGN siger NGN NGT/hv+SÆTN] □ ~ *ja/nej*, ~ *goddag/farvel*, ~ *godmorgen/godnat*, ~ *tak*, ~ *undskyld*, ~ *ingenting*, *ikke ~ et ord*, *ikke ~ en lyd*, ~ *lavt/dæmpet*, ~ *vredt/bittert*, ~ *ivrigt*, ~ *ligeud*, ~ *sin mening*
□ *Satans helvedes konservesdåse! sagde han. Så så, sagde pølsemanden, man må ikke bande så meget* BVNiel87b, *Når folk møder mig, ved de ikke, hvad de skal sige til mig* BT91

...

I DDO opviser en artikel som denne noget nær det maksimalt komplekse forvalensangivelser. Alt efter temperament kan man så diskutere om det er her grænsen går for hvor indviklet angivelsen af mønstre må være. Ud over de krav der stilles til brugerens evne til at afkode komplekse størrelser, spiller også typografien en rolle for afkodningen, og denne bør udformes så læsningen lettes mest muligt. Det er grunden til at grammatiske oplysninger bringes i en anden skrift og er afgrænset af kantede parenteser. Begge dele skal signalere en særlig oplysningstype som er klart adskilt fra dels betydningsbeskrivelsen, dels de autentiske eksempler.

Et område der har voldt en del problemer, er brugen af semantiske kategorier i valensnotationen. For nogle verber kan de tilknyttede ledtyper være så begrænsede med hensyn til hvilket konkret materiale der kan udfylde pladsen, at der i stedet for de abstrakte markører NGN og NGT er anført en semantisk kategori som leddet er begrænset til at kunne bestå af. Nogle eksempler kan vise hvad det drejer sig om. En søgning på verbet *duve* i DDO's korpus viser hurtigt at det eneste der kan *duve* (i verbets primære betydning), er skibe, og det er angivet i valensangivelsen med kategorien SKIB frem for NGT.

duve vb.

-r, -de, -t

(*søf.*) vugge i skibets længderetning; gynges; **JF** rulle, anduve; [SKIB duver] □ *båden langs kanten af badebroen flyttede sig svagt for brisen og duvede* PeLars84

- (*ofø*) bevæge sig (fremad) i en glidende og vuggende el. bølgende bevægelse; [NGT/NGN duver (+RETNING/+STED)] □ *De høje fyrretræer duvede let i vinden* MaHerm90

HIST af uvis oprindelse, muligvis lånt fra sv. el. no. *duva*.

Et andet eksempel på det samme er verbet *græsse*. Det er kun dyr der græsser, og derfor er det lidt underligt at anføre NGN græsser når NGN i dette tilfælde kun omfatter dyr, men ikke mennesker. Derfor er artiklen kommet til at se således ud:

græsse vb.

-r, -de, -t

gå omkring og æde græs (el. andre planter); [DYR græsser (+STED)] □ *græssende dyr, græssende køer* □ *Som regel græssede dyrene fredeligt på engene, så hyrde-drengene havde også tid til at lege og lave forskellige slags legetøj* skoleb-hist.91a

AFL SUFF →græsning *sb.*
 SMS →af-, →overgræsse.

En anden grund til at anføre den semantiske kategori er at det kan give en mere nuanceret forståelse af opslagsordets syntaktiske muligheder. Se på følgende udsnit af en konkordans for verbet *glimte*:

CONC: 'glimte' (infl)

-	92	er / på én og samme stilk, en diamant / af lys, som	glimter	skarpt i glassets kant / og spidder min pupil	1
En s	89	kede under deres støvlesåler og den lave vintersol	glimtede	i vandets blikstille flade og legede mellem	1
-	92	idder Krøyer forrest til højre i sin lyse dragt. Lyset	glimter	i løvet og spiller på borddugen. Hele sceneri	1
Gens	90	. Og de sidste er det lykkeligste. Solen skinnede og	glimtede	i hundredvis af glædestårer. Det blev helt	1
Lanc	88	mel nisse, tungt af klare istapper som stjernelyset	glimtede	i. "Det er her," hviskede Sigurd, der sad	1
-	89	u tallerkener. Nu glas. Hun gør et ophold her. Solen	glimter	i disse glas. Et træ eller noget andet bevæg	1
Lykk	90	estolens kant, og lyset fra den lille lampe deroppe	glimtede	i hans vielsesring. Han virkede rolig som al	1
Kaitz	87	mod bøgerne, der lå spredt omkring hende. Solen	glimtede	i metallåsen på den åbne taske. — Ah, sag	1
Bygr	88	ndnu. Deres tid var netop gjort forbi ved lov. Solen	glimtede	ufortrødent i deres bovsprøjt, og mågerne	1
Nisse	88	il noget. Jeg gik hen til afgrunden og så ned. Solen	glimtede	i bølgenes skum på det dybtblå hav. Der l	1
Rejs	88	en en pris sejler jeg ikke nogen steder hen." Solen	glimtede	i hans øjne. De lignede to dybe brønde. Je	1
En fl	89	me se ud igennem. Jeg kan huske hvordan sollyset	glimtede	i de røde tegltage og der sad en betjent v	1
Bett	92	m. Nielses øjne klæbede til Vulf. Eftermiddagssolen	glimtede	i de små svedperler på hans pande. Nu rak	1
Elef	92	ntilopen. Fråden stod om munden på dem, og lyset	glimtede	i de mægtige, blottede tænder. Men antilo	1
Den	91	dvanligt." "Hopla," råbte den lille skrædder. Solen	glimtede	i hans blanke saks, da de sprang over en	1
Brat	90	lysvågen, jeg vendte mig om og så på sandet, der	glimtede	skarpt og fint i månelysen, det virkede son	2
Kine	92	insglas op til munden og sank den dybrøde vin, der	glimtede	i stearinlysens skær. Den forsvandt bag h	2
Vore	86	ge løvtræer er kommet til. Birken, hvis sølvstamme	glimter	i solen. Kirsebærtræet, der bærer de første	2
"Lan	92	pulver, rød/gule blomster, ris og den lille vandskål	glimter	i solen, når hun bøjer sig ned foran elefantg	2
Jeg	86	dt af bier og alle nålene på grantræets små kviste	glimtede	i solen. Pludselig mærkede jeg en køligh	2
Over	87	dt om natten. Sortklædte, med stive kasketter, der	glimtede	i lyset i entreen. Min kone græd og min da	2
Navr	87	å på ham over likørglasset. Den gule Grand Marnier	glimtede	i solen og sendte reflekser op mod hendes	2
Det	90	og det silende vand får de glaserede teglsten til at	glimte	i skæret fra ristampen. Hun rækker ud efter	2
Bakt	87	på skrån, så guldstøvet i hendes blåsorte korte hår	glimtede	i ilden fra pejsten. Så gik hun mod fru past	2
Det	87	vemodigt glimt i Louise øjne. Og en enkelt lille tåre	glimtede	i sollyset. — Men måske har jeg engang giv	2
Da G	90	stirrede afventende på ham. Det hvide i deres øjne	glimtede	i vulkanernes vrede skumringslys. Han fo	2
have	92	msigtigt en mil ned til sandet der på bunden, / den	glimtede	i solen. Det varede en hel dag igennem. /	2
Men	92	t stået en vinge på himlen. Den var helt af guld og	glimtede	i solskinet. Ved synet af vingen havde ha	2
Histc	91	n standsede ud for Rønnovs hus. Mændenes våben	glimtede	i skæret fra faklerne. Det er kongens sol	2

Total words: 0   Node words: 0   Matches: 1,283
 Report updated.

Fig. 2. Konkordans for *glimte*.

Af konkordansen ses det at lys kan glimte i en genstand (eksemplerne mærket med nummer 1 i kolonnen længst til højre), men det er også muligt at en genstand kan glimte i noget lys (eksemplerne mærket med nummer 2). Denne syntaktiske nuance kommer ikke frem i det abstrakte mønster NGT *glimter* (i NGT). Hvis man derimod skelner mellem lyskilde og genstand, kommer de to mønstre frem som det fremgår af den færdige artikel.

glimte vb.
 -r, -de, -t
 udsende el. reflektere blinkende lys; [LYSKILDE *glimter* (i NGT)
 NGT *glimter* (i LYSKILDE)] □ *sollyset glimtede i de røde tegltage*
 CIJoha89a, *Mændenes våben glimtede i skæret fra faklerne*
 skoleb-hist.91a
 ...
 • (*ofø*) være el. forekomme tillokkende; [NGT *glimter* (+STED)]
 □ *Man kan jo .. aldrig få nok. Der er hele tiden noget, der*
glimter forude AltDam90.
 AFL RODAFL →glimt *sb.*
 HIST sv. *glimta*, afl. af glda. *glimme* 'glimte'.

Det er især disse to forhold, et stærkt begrænset ledmateriale og ønsket om en mere nuanceret syntaktisk beskrivelse, som har ført til at semantiske kategorier undertiden bruges i stedet for de abstrakte størrelser NGN og NGT. Det er ofte på sin plads, men det er også en problematisk mulighed fordi den er meget svær at administrere konsekvent. Grunden er naturligvis at inventaret i princippet er ubegrænset, og samtidig gælder det at overordentlig mange verber har en eller anden begrænsning i det materiale der kan optræde på de forskellige ledpladser. Det betyder at redaktøren må vælge mellem en beskrivelse der viser begrænsningen, og en mere abstrakt beskrivelse med de generelle mærkører. Prøv selv at bedømme følgende eksempler:

KVINDE/DYR aborterer (FOSTER)	NGN aborterer (NGT)
NGN affyrer VÅBEN/PROJEKTIL (mod NGN/NGT)	NGN affyrer NGT (mod NGN/NGT)
NGN anslår INSTRUMENT/TONE	NGN anslår NGT
LÆGE bronkoskoperer PATIENT/ORGAN	NGN bronkoskoperer NGN/NGT
MAND ejakulerer	NGN ejakulerer
JORDEMODER forløser KVINDE/BARN	NGN forløser NGN
FILM/PLADE indspiller PENGE	NGT indspiller NGT
VIRUS inficerer COMPUTERUDSTYR	NGT inficerer NGT
VIND løjer af	NGT løjer af
MÆLK oster	NGT oster
NGN overtrækker KONTO (med BELØB)	NGN overtrækker NGT (med NGT)
LÆRER reeksaminerer ELEV	NGN reeksaminerer NGN
FUGL ruger (ÆG/UNGE ud)	NGN ruger (NGT/NGN ud)
MOTOR sejtrækker	NGT sejtrækker
ØJE skeler	NGT skeler
NGN skodder CIGARET/CIGAR	NGN skodder NGT
HJERTE slår (SLAG)	NGT slår (NGT)
SYGDOM slår ud (+STED)	NGT slår ud (+STED)
NGN stopper PIPE (med TOBAK)	NGN stopper NGT (med NGT)
NGN strigler HEST/HÅR	NGN strigler NGN/NGT
UR taber (TID)	NGT taber (NGT)
LÆGE udskriver MEDICIN	NGN udskriver NGT
KVINDE venter BARN (med MAND)	NGN venter NGN (med NGN)

Fig. 3. Alternative notationer.

Det har på dette punkt været svært at følge en helt konsekvent kurs, og når vi i dag ser tilbage, skyldes uensartetheden nok primært individuelle præferencer fra redaktør til redaktør. Det gælder også at der i løbet af redigeringsperioden er sket en udvikling i retning af at være mere tilbageholdende med de semantiske kategorier end i projektets tidlige fase. Fx er de konkrete mønstre som står på venstresiden i fig. 3, alle sammen mønstre som har optrådt i manuskriptet på et tidspunkt, men det er ikke alle der har fået lov til at blive stående i det endelige manuskript. Når vi er blevet mere tilbageholdende, skyldes det dels et ønske om at fastholde valensbeskrivelserne som formaliserede angivelser af syntaktiske konstruktionsmuligheder og ikke en semantisk analyse af de enkelte led, dels en skærpet opmærksomhed på arbejdsdelingen mellem de forskellige oplysningstyper. Man kan hævde at hvis det materiale der kan stå som subjekt eller objekt for et verbum, er begrænset til en enkelt eller nogle ganske få muligheder, så hører denne oplysning måske snarere til den semantiske beskrivelse af verbet, altså til verbets definition. Og det må ikke være sådan at valensbeskrivelsen overtager en del af den semantiske definition. Vi ved godt at de grammatiske oplysninger kan være svære at afkode for brugere uden særlige forudsætninger, og at mange derfor simpelthen vil springe dem over. Det skal derfor være en oplysningstype som kan stå alene som et tilbud som brugeren kan benytte sig af

hvis det ønskes, men hvis ikke, skal resten af artiklen naturligvis kunne fungere selvstændigt. Af samme grund skal det i en elektronisk version være en facilitet som man kan vælge at have slået til eller fra alt efter ens aktuelle behov.

Der kan selvfølgelig opstå en risiko for overdreven redundans hvis den samme oplysning om semantisk begrænsning fremgår af både definition og valensbeskrivelse, foruden at den i sagens natur kan optræde i citater og andre eksempler på autentisk sprog. For at undgå den situation er der i mange tilfælde foretrukket en løsning hvor abstraktionsniveauet i valensbeskrivelsen er mere konkret end ved de generelle markører NGN eller NGT, men mere abstrakt end de konkrete ord som indgår i betydningsbeskrivelsen. Et eksempel er kategorien DYR, der ofte er brugt ved verber der betegner udstødelse af dyreløde eller handlinger der er begrænset til bestemte dyr. Det giver artikler af følgende art:

bræge vb.

-r, -de, -t

frembringe en karakteristisk langtrukket og monoton lyd afbrudt af hyppige korte stød · om får el. ged; **SYN** (sj., uformelt) mæe; [DYR bræger] □ *Jeg vil tegne et idyllisk billede af landet .. sådan med brægende får og bølgende kornmarker DRØstj-int83*

- (ofø) tale, råbe el. synge højlydt og på en karakteristisk (grim el. irriterende) måde (uformelt); [NGN bræger (NGT)] □ *Hold kæft! Jeg troede sgu, der var luftalarm, og så er det bare dig, der ligger og bræger her midt om natten BettNiel92*

AFL SUFF →brægen sb.

HIST sv. *bräka*, snarest lydefterlignende.

fole vb.

-r, -de, -t

føde et føl · om hoppe; [DYR føler] □ *der var det rum hvor hopperne blev sat ind når de skulle fole CeBød86a*

HIST sv. *fåla*, eng. *foal*, beslægtet med *føl*.

kvække vb.

-r, -de, -t

frembringe gentagne, enstonige lyde · om frø; [DYR kvækker]

□ *havnen var nu en sivfyldt mose, hvor frøer kvækkede Bådnyt91*

- (ofø) tale med tør og hæs stemme; [NGN kvækker (REPLIK)] □ *Er De okay? – Helt okay, kvækkede han og smilede tappert BjReut86*

AFL SUFF →kvækken sb. **RODAFL** →kvæk sb.

HIST af lydordet *kvæk*.

Endelig bør man være opmærksom på at den semantiske begrænsning kan være af encyklopædisk art snarere end noget der direkte vedrører verbets konstruktion. At det er lægen der bronkoskoperer patienten, og læreren der eksaminerer eleven (og ikke fx omvendt), vil normalt enten være noget der fremgår af både definition og citat, eller noget man kan tillade sig at forudsætte at brugeren er klar over ud fra en viden om hvordan verden er indrettet.

Hjælpeverbum

Foruden angivelse af ledtyper oplyser DDO også om hjælpeverbum under verbernes valens. Det kan undertiden volde problemer, også for danskere, at afgøre om et verbum skal konstrueres med *have* eller *være* i de sammensatte tider, og derfor har vi valgt at vejlede på det punkt. Det er dog ikke sådan at der er anført en oplysning om hjælpeverbum ved samtlige valensangivelser – langt fra. De fleste verber konstrueres som bekendt på dansk ved hjælp af *have*, og vi har derfor besluttet at lade dette være det umarkerede tilfælde. Det vil sige at når der ved en betydning af

et verbum ikke er oplyst noget om hjælpeverbum, kan brugeren være sikker på at hjælpeverbet er *have*. I alle andre tilfælde er det oplyst at hjælpeverbet er *være*, enten alene eller i kombination med *have*. Det giver fire forskellige muligheder for oplysning om hjælpeverbum, som man kan se af følgende artikler:

havne vb.

-r, -de, -t

(tilfældigt el. uforsætligt) komme til et bestemt, ofte uønsket sted el. i en bestemt, ofte uønsket situation; [NGN havner +STED, NGN havner i NGT; hjælpevb.: *være*] □ *På trods af gode politiske forbindelser havner entreprenøren Stephen i fængsel* Hjemm92, *Tilskuddet kan være med til at hjælpe folk, der er havnet i en situation de ikke selv er skyld i* HernFbl83.

spankulere vb.

-r, -de, -t

gå på en stolt, vigtig el. arrogant måde · især om fugl el. person; **SYN** (*gl.*) stoltsere, spanke; **JF** skride; [NGN spankulerer (+ADVL); hjælpevb.: *have* og *være*] □ ~ *rundt/omkring* □ *Hvide storke og blå fiskehejrer spankulerede forsigtigt rundt skridt for skridt for ikke at skræmme fiskene væk* PHLange88
HIST afl. af *spanke* efter ord som *spekulere*.

abdicere vb.

-r, -de, -t

afgive regeringsmagten; frasige sig tronen · især om konger, kejsere og zarer; **SYN** træde tilbage; [NGN abdicerer; hjælpevb.: *have/være*] □ *Edward 8. var abdiceret på grund af sit kærligheds-forhold til Mrs. Wallis Simpson* RiThor90

- (*ofø*) opgive en ledende el. fremtrædende position; [NGN abdicerer; hjælpevb.: *have/være*] □ *DBUs formand, Hans Erik Jensen, tvinges efter al sandsynlighed til at abdicere i dag* BT91
HIST fra lat. *abdicare* 'frasige sig'.

bakke⁵ vb.

-r, -de, -t

lade et køretøj køre baglæns; [NGN bakker +RETNING; hjælpevb.: *være*, NGN bakker NGT +RETNING; hjælpevb.: *have*] □ *Til sin første køreprøve bakkede Karen ind i en hæk* blåbogSG91

bakke ud (*ofø*) trække sig tilbage fra noget man oprindeligt havde valgt at støtte; [NGN bakker ud (af NGT); hjælpevb.: *være/have*] □ *Annette Heick står uden makker til sin duet. Når folk hører, den er til Grand Prix, bakker de ud* BT91

HIST efter eng. *back* 'køre baglæns', af eng. *back* 'tilbage, baglæns', jf. adv. *bak*.

Den første mulighed er at *være* står alene. *Havne* konstrueres altid med hjælpeverbet *være*, og det er markeret i artiklen. En anden mulighed er *være* og *have*. Det betyder at verbet nogle gange konstrueres med *være*, andre gange med *have*, efter nogle nærmere bestemte generelle regler for visse typer verber, i dette tilfælde bevægelsesverbet *spankulere*. Bevægelsesverber har på dansk en vekslen mellem *være* og *have*, svarende til en forskel i brugen mellem perfektiv ('en vild struds var spankuleret lige op til vores telt') og imperfektiv ('Laust havde i flere dage spankuleret rundt som en hane i en hønsegård i sine splinternye fløjsbukser'). Begge hjælpeverber er altså mulige, men under forskellige betingelser. I eksemplet *abdicere* angiver skråstregen derimod at der er vaklen i sprogbrugen: begge hjælpeverber findes, og de bruges tilfældigt, dvs. usystematisk (en søgning med Google giver 12 eksempler med *være*, 13 med *have*). Den sidste af de fire muligheder anvendes hvor dertil én betydning er angivet flere mønstre med hvert sit hjælpeverbum. Et eksempel har vi her hvor verbet *bakke* har både en intransitiv (NGN bakker +RETNING) og en transitiv brug (NGN bakker NGT +RETNING) inden for

samme betydning. Den intransitive brug kræver brug af *være*, den transitive brug af *have*, og i dette (ene) tilfælde anføres altså hjælpeverbet til hvert af mønstrene fordi det veksler inden for samme valensangivelse.

Andre ordklasser

Valensangivelse er obligatorisk ved verber i DDO. Det samme gør sig ikke gældende ved andre ordklasser fordi leddene ikke altid er valensbundne som ved verberne.

Der hvor det for alvor er vigtigt at angive valens for andet end verber, er tilfælde hvor fx substantiver og adjektiver knytter andre led til sig ved hjælp af præposition ligesom visse verber gør, og tilfælde hvor man som bruger kan være i tvivl om hvilken præposition der nu er den rigtige.

Ordet *reaktion* efterfølges fx meget ofte af præpositionen *på*: i DDO's korpus i 487 ud af 2481 forekomster, dvs. knap 20 %. Dette træk deler det med verbet *reagere*, som da også har valensmønster_{NGN} reagerer (på_{NGT}). Den handling der udtrykkes ved verbet *reagere* og det tilsvarende substantiv *reaktion*, retter sig mod noget som ved et transitivt verbum ville være objekt, men her forbindes med verbet vha. en bestemt præposition, nemlig *på* og ikke fx *efter*, *for*, *i* eller *ved* (som indleder andre adverbielle led der ikke er valensbundne). Dette er en vigtig oplysning for brugeren, især når denne selv skal producere sprog.

Den mest almindelige konstruktionsoplysning ved substantiver og adjektiver er da også brugen af præposition og styrelsens art. Se en række eksempler på dette nedenfor på fig. 4.

Substantiver	
adgang til _{NGT/at+INF}	Publikum har <i>adgang til parken</i> Hun fik ikke <i>adgang til at se sine børn</i>
beregning af/over _{NGT/hv+S.ÆTN}	De har lavet <i>beregninger over hvor lang tid det vil tage</i>
blanding af/mellem _{NGT og NGT}	Kødet gnides med en <i>blanding af salt og sukker</i>
Adjektiver	
ajour med _{NGT}	Det er vigtigt at holde sig <i>ajour med det der sker</i>
dygtig til at+INF/NGT	Han er meget <i>dygtig til at tegne</i> Vi mangler unge som er <i>dygtige til matematik og fysik</i>
karakteristisk for/ved _{NGN/NGT}	Smilet er <i>karakteristisk for hende</i>

Fig. 4. Valens ved substantiver og adjektiver.

Valens – abstrakt	Kollokation – konkret
adgang til _{NGT/at+INF}	have adgang til få adgang til nægte adgang til give adgang til skaffe sig adgang til
ajour med _{NGT}	holde sig ajour med være ajour med føre ajour

give ordet til NGN give NGN ordet	bede om ordet
	få ordet
	tage ordet
	have ordet

Fig. 5. Valens og kollokation.

Som det fremgår af eksemplerne i fig. 4 og 5, er spørgsmålet om hvilke verber der forbindes med et givet substantiv eller adjektiv, også afgørende; *adgang* er i eksemplerne i fig. 4 konstrueret med verberne *have* og *få*, men mange flere er mulige (jf. fig. 5). Tilsvarende er *ajour* i eksemplet i fig. 4 konstrueret med *holde sig*, men andre verber er også mulige (jf. fig. 5). Oplysning om typiske verber anser vi normalt ikke for valens, men for kollokation, altså en leksikalsk relation og ikke en syntaktisk relation. Det betyder at typiske verber anføres i sprogbrugseksemplerne (som kollokation eller citat). Det forekommer dog ikke sjældent at der opstår konkurrence mellem det abstrakte valensfelt og det konkrete kollokationsfelt, og det skyldes en restriktion vi har pålagt os selv, nemlig at kollokationerne skal være afrundet sprog, og at der derfor ikke må optræde “tomme pladser” eller abstrakte pladsholdere af typen NGN/NGT.

Som eksempel på dette tjener artiklen *ord*, bet. 4. Her gives en række verber der typisk forbindes med *ord* i betydningen ‘lejlighed til at ytre sig i en forsamling’: *bede om ordet*, *få ordet*, *tage ordet*, *have ordet*. Verbet *give* føjer sig pænt ind i denne række, men beskrives alligevel under de abstrakte konstruktionsoplysninger fordi det kræver en pladsholder: *give ordet til NGN*, *give NGN ordet*. Her kan man sige at vores rigide regler fører til en uhensigtsmæssig opsplitning af oplysninger der naturligt hører sammen.

- ord** sb. itk.
-et, -, -ene
1 sproglig enhed som har en betydning, og som udtales og skrives uden pause henholdsvis mellemrum ...
• (*spr.*) den ordform der betragtes som grundformen og figurerer som opslagsord i en ordbog ...
2 sammenhængende sprogligt udtryk i form af et udsagn el. en ytring med én el. flere sætninger ...
3 løfte ...
4 lejlighed til at ytre sig i en forsamling; [give ordet til NGN, give NGN ordet] □ *bede om ordet, få ordet, tage ordet, have ordet* □ *Så er det Hans Nebel, der har ordet nu, og det er fra talerstolen og ikke som kommentarer* KbhBorgerrepr92
...

En vigtig syntaktisk oplysning for visse typer adjektiver er deres placering i forhold til det substantiv de lægger sig til, altså om de står attributivt (i DDO: foranstillet) eller prædikativt. I tilfælde hvor distributionen viser en tydelig tendens, er dette oplyst, jf. følgende eksempler:

aldrende: især foranstillet	den aldrende forfatter	(forfatteren er aldrende)
alene: ikke foranstillet	være alene hjemme	*et alene barn
	bo alene	
parat: især som prædikativ	værelset er parat	?det parate værelse

Fig. 6. Adjektivets plads.

Ved mange substantiver og adjektiver er flere konstruktioner mulige, med eller uden betydningsforskel. I sådanne tilfælde er det vigtigt at hjælpe brugeren med at træffe det rigtige valg. Adjektivet *jaloux* konstrueres ofte med præpositionerne *på* og *over*, men konstruktionerne betyder ikke det samme: efter *på* følger den person som følelsen jalousi rettes imod, og efter

over følger det forhold som udløser følelsen. Denne forskel angiver vi med følgende konstruktionsoplysning:

jaloux på NGN   Han er jaloux på den unge mand
jaloux over at../NGT   Han er jaloux over at den unge mand danser med hans kone

jaloux adj.

˘, ˘

som føler jalousi; **SYN** skinsyg; **JF** misundelse; [jaloux på NGN, jaloux over at../NGT] □ *sygeligt* ~ □ *da han boltrede sig med andre kvinder, blev hun rygende jaloux og svor, at hun ville hævne sig* Rapp89
HIST fra fr. *jaloux* 'skinsyg', afl. af mlat. *zelus* fra gr. *zelos* 'iver, skinsyge'.

Man bemærker i øvrigt at styrelsen for *over* oftest er en at-konstruktion (sætning eller infinitiv). Ingen af de nævnte muligheder for præposition er dog eksemplificeret i ordbogsartiklens citat, der illustrerer andre forhold ved opslagsordet. Det hænger sammen med den trykte bogs begrænsninger at der sjældent er plads til at illustrere alt det man ønsker, et problem som vi vender tilbage til sidst i artiklen.

Andre grammatiske oplysninger

Ud over de formaliserede konstruktionsoplysninger som er knyttet til bestemte ordklasser, bringer DDO i en række tilfælde oplysninger om særlige grammatiske forhold der vedrører et ord eller en betydning af et ord. Det kan fx være oplysning om syntaktisk funktion, hvilke ordklasser, former eller konkrete ord der ofte omgiver opslagsordet, hvilken sætningstype det indgår i, eller hvor det er placeret i sætningen. Her gives oplysningerne ikke i abstrakte formler, men i mere frie formuleringer, som det fremgår af fig. 7.

Type	Indhold	Eksempel
Syntaktisk funktion	bruges som subj.	<i>du</i> er min ven
Omgivende ordklasser	som regel sammen med præp.	<i>bag</i> ved skrivebordet
	efter personligt el. demonstrativt pron.	ham <i>dersens</i> blikkenslageren de <i>dersens</i> muslimer
Omgivende former	foran komp.	hun drak <i>desto</i> mere
	sammen med imp.	klip <i>gerne</i> lidt persille over
Omgivende ord	især sammen med <i>at</i>	<i>efter</i> at du kom
	især efterfulgt af <i>for</i>	<i>forud</i> for mødet
Sætningstype	ofte i udråb	Hold <i>dog</i> op med den larm!
	i spørgende sætninger	Hvorfor <i>dog</i> dét?
	især i nægtende sætninger	jeg synes ikke det er så urealistisk <i>endda</i>
Talesprog	mest alm. uden <i>at</i> (der fortrinsvis forekommer i talesprog)	Hun <i>turde</i> ikke (at) sige noget i klassen
	undertiden med gentagelse, især i talesprog	jeg er <i>slet, slet</i> ikke klar endnu
Diskutabel sprogbrug	en <i>chance til</i> at+INF	
	NGT <i>udarter sig</i> (til/i NGT)	

Fig. 7. Andre grammatiske oplysninger.

Som det fremgår af de sidste to eksempler i fig. 7, kan der også være tale om en konstruktion

der er ret udbredt i sprogbrugen, men som er så diskutabel at vi synes vi er nødt til at advare brugeren (*chance, udarte*). Substantivet *chance* følges traditionelt af præpositionen *for*, men nu er også *til* dukket op, sikkert under indflydelse fra engelsk. Konstruktionen beskrives, men brugeren gøres opmærksom på at konstruktionen af nogle regnes for ukorrekt. Under den første underbetydning gives et citat som viser denne konstruktion i brug.

chance¹ sb. fk.

-n, -r, -rne

mulighed for et positivt resultat el. en gunstig udvikling · fx sejr, fremgang el. succes; **ANT** risiko; [en chance for at.../NGT, en chance til at+INF (konstruktionen med *til* regnes af nogle for ukorrekt)] □ *store chancer, sidste ~, gode chancer, større ~, ingen ~, en enestående ~, en rimelig ~, en reel ~, vores eneste ~; (ikke) have en ~, få chancen, gribe chancen, give en ~* □ *Landboforeningerne øjner en historisk chance for at få afskaffet jordskatten JyP92, Leonards eneste chance for sejr lå i en knockout BT91*

- mulighed for at nogen kan vise sine evner, el. for at noget kan lykkes □ *få chancen, give en ~* □ *Så fik jeg en chance til at vise alle, hvor dygtig og erfaren jeg er Hjemm92*

...

Afsluttende bemærkninger

Efter at have gennemgået konstruktionsoplysningerne i DDO, både de enkle og de mere komplicerede tilfælde, vil vi til slut antyde hvordan dette kan ændres og forbedres i kommende udgaver. Som nævnt er det vores håb at disse oplysninger kan komme mange brugere til gavn. Ikke desto mindre er der ingen tvivl om at mange valensmønstre vil forekomme en almindelig bruger meget komplekse og vanskelige at afkode og bruge til forståelse og produktion. I den trykte udgave befinder konstruktionsoplysningerne sig midt i artiklen og kommer måske til at blokere for den meget vigtige overgang mellem betydningsbeskrivelse og sprogbrugseksempler. På den anden side er sprogbrugseksemplerne meget ofte valgt med omhu så de illustrerer et eller evt. alle valensmønstre, men det er langt fra muligt, endsige ønskeligt at vise alle muligheder fordi det vil få brugeren til at miste overblikket. I en fremtidig elektronisk version kan man derimod tænke sig at brugeren i første omgang kan fravælge konstruktionsoplysninger og andre mere specielle oplysninger, fx etymologi. Er man interesseret i konstruktionsoplysninger, kan man så få dem vist og endda få dem udfoldet på en mere detaljeret og mindre komprimeret måde end i en trykt version. Man vil således kunne tænke sig valensangivelserne for verbet *give* udfoldet og eksemplificeret på en lettere tilgængelig måde end det sker i den trykte ordbog:

DDO på papir

give vb.

-r, gav, -t; *talesprogsefterlignende også gi¹, gi^r; præf. ptc. brugt som adj. -n el. -t, -t, givne*

- 1 frivilligt og uden modydelse overdrage nogen en genstand, et beløb e.l. som vedkommende kan beholde; **SYN** forære; **ANT** få; [NGN giver NGN NGT, NGN giver NGT (til NGN), NGN giver NGT/NGN væk/bort (til NGN)] □ *~ (et) tilskud, ~ et bidrag* □ *Jeg .. gav hende en rose, som jeg havde købt på torvet dagbNatm92, Han var et godt menneske. Halvdelen af, hvad han tjente, gav han væk SøndBT87*

2 ...

3 ...

DDO elektronisk ?

NGN giver NGN NGT

Jeg gav hende en rose, som jeg havde købt på torvet

NGN giver NGT (til NGN)

Direktøren gav et tilskud

Direktøren gav et tilskud til medarbejderne

NGN giver NGT/NGN væk/bort (til NGN)

Halvdelen af, hvad han tjente, gav han væk

Halvdelen af, hvad han tjente, gav han væk til de fattige

Hun gav barnet bort til en amme

Disse eksempler kan være udvalgt af leksikografen, men der bør være mulighed for at brugeren kan ønske at se flere eksempler på en given konstruktion og dermed reelt komme over i en korpusøgning der benytter det relevante syntaktiske mønster som søgekriterium. Sådan kan man gradvis udvide brugerens muligheder for at få stillet sprogligt materiale til rådighed indtil denne selv siger stop når han eller hun har set nok til at træffe sit valg i en konkret opslagsituation.

På tilsvarende måde kan man i en elektronisk version tænke sig en lang række avancerede søgemuligheder med udgangspunkt i den type oplysninger vi har omtalt her. Fx kan man søge på verber der konstrueres med indirekte objekt: *befale, berøve, betro, dedicere, sende, ...* (NGN befaler NGN NGT/at.), og dernæst få belyst hvilke af dem der også kan knytte det indirekte objekt til sig vha. præposition; af de nævnte verber gælder det *betro, dedicere, sende* (NGN betror NGT til NGN). Man vil kunne sammenligne verber der har næsten samme betydning, men forskelligt valensmønster, fx *berøve* og *røve* (NGN berøver NGN NGT; NGN røver NGT/NGN (fra NGN/NGT)) – eller sammenligne et sammensat verbum med det tilsvarende partikelverbum, fx *afskrive* og *skrive af*, hvor der er store forskelle i både betydning og konstruktion. Denne type søgninger og sammenligninger kan til dels også foretages i den trykte version, men besværliggøres af den traditionelle ordbogs alfabetiske opstilling og opdeling på forskellige bind. Det bliver også muligt at have artikler der behandler et emne på tværs af alfabetet, men med henvisning fra og til de enkelte ord der er relevante for det pågældende problem. Det kan fx være nærsynonyme udtryk, diskutabile konstruktioner, ugedage eller nationaliteter. Det er en type artikel der allerede optræder i bl.a. engelske learner's dictionaries og i visse engelsk-franske ordbøger under betegnelser som "usage notes" eller "lexical notes" (se Corréard 2002, Wakely og Béjoint 2002).

Det er bl.a. denne type funktioner vi håber at kunne indbygge i en fremtidig elektronisk udgave af DDO, altså med mulighed for en gradvis udvidelse og udfoldning af oplysningerne, en kobling med korpus og avancerede søgninger på tværs af både ordbog og korpus.

Litteratur

Corréard, Marie-Hélène 2002: "Are space-saving strategies relevant in electronic dictionaries?" I: *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002*, Copenhagen, 463-470.

Den Danske Ordbog 2003-2005 (hovedred. Ebba Hjorth og Kjeld Kristensen). Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal, København.

Trap-Jensen, Lars 2002: "Normering og deskription i Den Danske Ordbog – mere eller mindre?" I: *LexicoNordica* 9, Oslo, 63-78.

Wakely, Richard og Béjoint, Henri 2002: "Word Groups in Bilingual Dictionaries: *OHFD* and After". I: *Lexicography and Natural Language Processing: A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*. Edited by Marie-Hélène Corréard. Euralex, 59-72.